

Ekološki pokreti u Jugoslaviji Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991.

Zoran Oštrić

Zelena akcija Zagreb, Zagreb

Sažetak

Razmatrajući ekološki pokret u bivšoj Jugoslaviji, autor razlikuje tri razdoblja: (1) pokušaj osnivanja pokreta početkom 70-tih godina i kasnije opadanje; (2) kriza legitimnosti sistema i pojava ekološkog pokreta sredinom 80-tih; (3) pokušaj ujedinjavanja i pojava zelenih stranki krajem 80-tih i početkom 90-tih godina.

Ekološke borbe autor razmatra kao sukob "svijeta života" i sistema, pri čemu polazi od analitičke definicije Alberta Meluccija: društveni pokret je oblik kolektivne akcije zasnovan na solidarnosti, koji unosi konflikt i ruši limite sistema unutar kojeg se akcija zbiva.

Naročit značaj u sklopu ekološkog pokreta u bivšoj Jugoslaviji imao je vrlo jak i masovan antinuklearni pokret.

Treba razlikovati spontane lokalne proteste i samoorganiziranje građana od spontanišćkih ekoloških skupina koje zastupaju alternativne vrijednosti i načela djelovanja.

Krizom političkog sistema ekološki pokret ne uspijeva se, osim u Sloveniji, organizirati u značajnu društvenu i političku snagu. Dominacija uže političkih i državotvornih tema stavlja ga na marginu. Sredinom 70-tih godina sistem uspijeva suzbiti spontanu ekološku akciju, ali desetak godina kasnije to više nije u stanju. Ekološki pokret pridonio je rušenju sistema, ali odnos sukobljenih strana nije se bitno promijenio. To je najvidljivije u slučaju nuklearne energije.

Ključne riječi: antinuklearni pokret, društveni sukobi, društveni pokret, ekološki pokret, zeleni

UVODNE NAPOMENE

Problem metode

Prihvaćajući se ove teme, autor se nalazi u nezahvalnom položaju da analizira događaje u kojima u posljednjih pet godina i sam intenzivno sudjeluje. Prednost tog položaja jest poznavanje teme iz osobnog iskustva i kontakata s aktivistima iz svih dijelova bivše Jugoslavije. Valjan uvid u zbivanja ne bi se mogao dobiti samim pregledom malobrojnih dokumenata. Problem je subjektivnost koju je nemoguće izbjeći.

Promjenom političkog sustava tijekom godine 1990, te raspadom Jugoslavije 1991, jedno razdoblje je završeno. U ekološkom pokretu nastupilo je zatišje, ali sve dileme koje su se javljale i u kojima je i autor sudjelovao i opredjeljivao se i dalje su aktualne. Ovaj članak treba shvatiti kao izvještaj o nastojanjima da se vlastito djelovanje cjelovito sagleda.

U raspravama među aktivistima i teoretičarima pojavljuje se dvojba: može li se u Jugoslaviji uopće govoriti o postojanju ekološkog pokreta, ili je riječ samo o nizu protesta, akcija i inicijativa? Smatramo da se može govoriti barem o nizu lokalnih ekoloških pokreta.

Pri tome polazimo od "analitičke definicije" Alberta Meluccija: društveni pokret je oblik kolektivne akcije zasnovan na **solidarnosti** (sposobnosti aktera da dijele kolektivni identitet) koji unosi **konflikt** (sukob dvaju aktera za kontrolu nad resursima), lomeći **limite sistema** unutar kojeg se akcija zbiva (Melucci, 1984). Društveni pokreti su oblik borbe **svijeta života** protiv porobljivačkih težnji **sistema (poretka)**.

Ova definicija primjenljiva je na ekološke sukobe u Jugoslaviji 80-tih godina, iako nije riječ o "post-političkim" pokretima kao u razvijenim zemljama liberalne demokracije, nego prije o "pred-političkim". Oni izražavaju društveni konflikt i pridonose rušenju limita sistema nakon čega se tek stvaraju uvjeti za odvajanje posebnog područja političkog.

Periodizacija

O nastanku ekološkog pokreta može se govoriti sredinom osamdesetih godina. Ne treba zaboraviti "predigru" koja se zbila početkom sedamdesetih.

Moguće je razlikovati tri razdoblja:

- 1) Pokušaji početkom 70-tih i kasnije opadanje;
- 2) Sredina 80-tih: kriza legitimnosti sistema i pojava ekološkog pokreta;
- 3) Kraj 80-tih i početak 90-tih: pokušaji ujedinjavanja, osnivanje zelenih stranki.

U skladu s time, ovaj rad podijeljen je na tri poglavlja.

Ekološki pokret u Sloveniji dobio je 80-tih godina izuzetnu snagu i značaj. Zato će mu biti posvećena naročita pozornost.

1. POKUŠAJI POČETKOM 70-TIH I KASNIJE OPADANJE

1.1 Pokušaj osnivanja ekološkog pokreta 1971-1973.

Jugoslavija je primjereno brzo reagirala na pojavu svjetske ekološke krize. Već godine 1971. u petogodišnjem planu razvoja SFRJ navodi se:

"Rešavanje problema kvaliteta čovekove sredine tretiraće se i kao bitan element životnog standarda. (...) Ekonomskim merama i odgovarajućim propisima podstićaće se uvođenje takve tehnologije koja nije štetna za čovekovu sredinu." (Jović, 1973:34-35).

Iste je godine u Herceg Novom održana *IV. međunarodna konferencija "Nauka i društvo"* s temom *Nauka, čovek i njegova okolina*. To je ujedno bila pripremna konferencija za Konferenciju OUN-a o problemima čovjekove okoline u Stokholmu godine 1972.

Niz pojedinaца u svim dijelovima zemlje prihvaća nove ideje i pokreće inicijative za zaštitu okoliša. One, naravno, idu kroz "institucije sistema", ali na različite načine: u Srbiji i u Bosni i Hercegovini prvenstveno kroz *Pokret gorana* (Pokret gorana Srbije 1960-1980, 1981), u Hrvatskoj kroz *Savez omladine*, a u Sloveniji osnivanjem *Skupnosti za varstvo okolja* (kasnije *Zveza društva za varstvo okolja - ZVOS*); (Kraigher, 1987).

Inicijative su imale širok odjek i ubrzo dolazi do ujedinjavanja. Početkom veljače godine 1973. održana je u Beogradu osnivačka skupština *Jugoslavenskog saveta za zaštitu i unapređenje čovekove okoline*. Skup je bio impresivan i obuhvatio je sve postojeće "društvene subjekte" koji imaju bilo kakve veze s problemima okoliša, od Saveznog izvršnog vijeća do Saveza speleologa i Saveza pionira. Kao izaslanik predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita, koji je bio pokrovitelj osnivačke skupštine, govorio je Edvard Kardelj.

U Programu se savjet naziva "društvenim pokretom", a Statut ga određuje kao "federaciju društvenih tela, organizacija i interesnih zajednica (saveta, zajednica, udruženja, komisija i sl.) koja se u republikama i pokrajinama SFRJ sveobuhvatno bave zaštitom i unapređivanjem čovekove okoline" (Prelog, 1973:192). Karakter pokreta ističe i Kardelj:

"Treba pozdraviti činjenicu što se kod nas – uz akciju organa društvene zajednice – pojavio i pokret građana za brigu o čovjekovoj prirodnoj sredini. Treba pozdraviti činjenicu što su se spontano pojavila društva koja na dobrovoljnoj osnovi okupljaju građane iz svih slojeva društva." (Prelog, 1973:15).

Na pobudu *Savjeta*, u Ustav SFRJ unesena je odredba o pravu na zdravu životnu okolinu. Pokrenut je časopis *Čovek i životna sredina*, koji objavljuje mnoge zanimljive stručne priloge. Sljedećih godina razvija se znanstvena i stručna aktivnost u ekologiji i zaštiti okoliša; naročito treba istaknuti četiri konferencije o zaštiti Jadrana (1974, 1979, 1984. i 1989. godine). Prijedlozi, apeli i protesti znanstvenika i stručnjaka ostaju u pravilu bez odjeka u široj javnosti i bez utjecaja na donošenje razvojnih odluka.¹

1.2 Pobjeda sistema

Osnutak *Savjeta* bio je možda posljednji proplamsaj stvaralačkih inicijativa u socijalističkoj Jugoslaviji. Politički obračuni početkom sedamdesetih značili su kraj razdoblja inovacija i rušenja dogme, započetog privrednom reformom godine 1965. Kodificiranje sistema samoupravnog socijalizma značilo je trijumf poretka nad svijetom života. *Savjet* je postao jedna od brojnih birokratiziranih institucija izgubljenih u delegatskim labirintima; umjesto barem formalno samostalne institucije ubrzo postaje sekcija SSRN. **Sistem** je već sredinom 70-tih "pojeo" **pokret**, tako da će ponovna pojava pojma "društveni pokret" izazvati sablazan.² Povremeni spontani protesti građana zbog zagađivanja³ dočekivani su ideološkim optužbama, medijskom blokadom i inimiziranjem da se problemi rješavaju u "institucijama sistema. Sprečavanjem samoorganiziranja građana i autonomnog povezivanja raznih inicijativa i protesta, sistem uspješno sprečava "subverzivnost ekologije", koju ističe Rudi Supek:

1 Stručnjaci koji su ukazivali na promašenost lociranja koksare u Bakarskom zaljevu izolirani su, nakon čega nije bilo teško zavarati lokalno stanovništvo obećanjima o čistoj tehnologiji. Ta je shema često uspješno primjenjivana.

2 Velik otpor izazvalo je spominjanje samoupravljanja kao društvenog pokreta, a ne samo sistema, u "sociološkom separatu" Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije godine 1983 (vidi intervju S. Bolčića, DANAS od 5.07.1983)

3 U Kaknju godine 1979. oko 2500 ljudi demonstrira zbog zagađivanja iz *Tvornice cementa*, rudnika ugljena i termoelektrane. U Zaječaru je godine 1980. 750 građana potpisalo peticiju sa zahtjevom da *Fabrika kristala* ugradi filtere. Prema sudjelovanju stručnjaka i umiješnoj medijskoj kampanji značajna je *Akcija za Botanički vrt* koju su organizirali Ivana Radić i Zlatko Uzelac u Zagrebu godine 1981. U sprečavanju plana o gradnji ceste koja bi presjekla Botanički vrt prireden je hapening, izložba, anketa među građanima, niz napisa u novinama itd.

"Nevolja je ekologije u tome što jedno pitanje povlači za sobom drugo, pa kad je čovjek povjerovao da je našao rješenje za jedno, drugo mu odmah pokazuje da je ono samo djelomično i da zavisi, u stvari, od rješenja drugoga. I tako dalje; pa se od nevine preporuke da se stave filteri na tvorničke dimnjake vrlo brzo dolazi do pitanja što zapravo ovi dimnjaci proizvode, čemu proizvodi u tvornicama služe i kakvi bi proizvodi bolje odgovarali ljudima." (Supek, 1978:210-211).

Oficijelna samoupravna ideologija brzo je apsolvirala ekološke teme i ekološkičke ideje, ne ulazeći u dublje teorijske rasprave. I "oficijelna" društvena znanost ostaje u zadanim okvirima (Marković, 1986; Todorović, 1983). Kao samorazumljiva ponavljala se ideološka ocjena koju je dao Kardelj u govoru na osnutku *Savjeta*: sistem samoupravnog socijalizma riješit će problem "granica rasta", koji ne mogu riješiti oba velika konkurentna sistema; zato je svako zalaganje za ograničavanje rasta reakcionarno. Rastući ekološki problemi objašnjavaju se time što svijest radnih ljudi nije dovoljno razvijena ili što sistem nije "zaživio".

Bitne razvojne i investicijske odluke 70-tih godina donošene su bez imalo brige o ekološkim kriterijima. Proklamirani stavovi o tome da "zaštita i unapređivanje čovjekovog okoliša mora postati integralan dio ukupnog planiranja društvenog razvoja", naknadno su "nakalemljeni" na izrazito antiekološku razvojnu strategiju. U sistemu "samoupravnog dogovaranja", u nedostatku pravne prisile, investitori i njihovi politički zaštitnici lako su se "dogovarali" oko izbjegavanja propisa o zaštiti okoliša (vidi npr. Krašovec, 1983).

Slovenija već u to vrijeme pokazuje određene specifičnosti. Već sredinom 70-tih osnovan je *Republički komitet za zaštitu okoliša*.⁴ Iako nije izmakla trendu birokratizacije, ZVOS je djelovala uspješnije od svojih pandana u ostalim republikama. Postupno sazrijevaju teoretičari i aktivisti koji o problemima okoliša i odnosa društva prema njemu razmišljaju nedogmatski, pragmatično i multidisciplinarno. To će doći do izražaja 80-tih godina.

2. SREDINA 80-TIH: KRIZA LEGITIMNOSTI SISTEMA I POJAVA EKOLOŠKOG POKRETA

Razdoblje od početka 70-tih do sredine 80-tih godina obilježeno je "paralizom" društvenih energija. Tek rastućom neefikasnošću i narušenom legitimnošću sistema pojavljuju se sredinom 80-tih nove građanske akcije "odozdo". Više vrsta spontanih akcija javlja se istodobno.

Vukašin Pavlović dovodi u vezu val štrajkova i pojavu novih društvenih pokreta. Tako su, prema njegovim riječima, štrajkovi rudara i antinuklearni pokret istodobno istakli problem energetske politike Jugoslavije (Pavlović, 1987:151-152).

Ljubomir Kljakić smatra da su antinuklearni pokret i "pokret za građanska prava i slobode Srba i Crnogoraca na Kosovu" prema opredjeljenju podjednako antitotalitarni i demokratski, te "nedvosmisleno potvrđuju bitnu opredeljenost svojih pripadnika za socijalno-demokratsku i socijalističko-samoupravnu alternativu" (Kljakić, 1986). Teza je očito problematična, ali je točno da sistem jednako reagira na sve spontane inicijative.

4 Isto ministarstvo osnovano je u Srbiji tek godine 1989. U Hrvatskoj, nakon izbora 1990, nova vlada uporno odbija brojne slične inicijative. Zahvaljujući očitom narušavanju stranačke stege među zastupnicima vladajuće stranke, Sabor krajem prosinca 1990. donosi odluku da treba osnovati zasebno Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja. Do danas odluka nije provedena.

Glede ekološkog pokreta, možemo govoriti o tri kategorije novih društvenih pojava:

- 1) antinuklearni pokret;
- 2) spontani lokalni protesti i samoorganiziranje građana;
- 3) spontanističke omladinske skupine.

U skladu s time je i ovo poglavlje podijeljeno na tri dijela.

Kao što su ekološke inicijative početkom 70-tih bile zadnji "odsaj" pokušaja reformi realnog socijalizma, tako su sada jedan od predznaka njegovog pada. Erozija legitimiteta dovodi do nesposobnosti sistema da suzbija spontanost.

2.1 Antinuklearni pokret

Usprkos pojedinim kritičnim istupima⁵, za Jugoslaviju je sve do sredine 80-tih karakteristična odsutnost ne samo antinuklearnog raspoloženja, nego i interesa šire javnosti za probleme nuklearne energetike. Kao izuzetak možemo spomenuti Zadar, u kojem je općinska skupština još 1979. odlučno odbila planove gradnje nuklearne centrale na otoku Viru i tu odlučnost tijekom sljedećeg desetljeća nekoliko puta potvrdila. Novinski napisi o nuklearnoj energiji su gotovo uvijek afirmativni (Čaldarović i Matić, 1985; Čaldarović, 1988), dvojbe se prešućuju ili pripisuju iracionalnom strahu od nepoznatog. Pojavljuju se kritičke napomene u povodu očitih poslovnih promašaja u govoru s *Westinghouseom* o gradnji NE "Krško", ali novinari ne smiju u tu temu dublje ulaziti⁶.

Kada se antinuklearni pokret pojavio, njegova širina i silina bili su zaprepašćujući. Istraživanja javnog mnijenja pokazuju da je javnost, u cijeloj Jugoslaviji podjednako, vrlo snažno antinuklearno raspoložena (Slovensko javno mnijenje 1978-1991; Cifrić i Čulig, 1987; Cifrić, 1990; Čulig, 1991). Tako visok stupanj odbijanja je možda jedinstven fenomen u svijetu. Javnost je vrlo naklonjena alternativnim izvorima energije i vrednuje njihove ne samo ekološke, nego i ekonomske prednosti više nego što u ovom trenutku i u bliskoj budućnosti objektivno zaslužuju (Cifrić i sur., 1990). Možemo iznijeti hipotezu da je uzrok u tome što su ljudi prvi puta dobili prigodu da javno iskažu protivljenje nečemu što zastupaju predstavnici sistema.

2.1.1 Antinuklearni pokret 1985-1986. godine

Polemike o gradnji novih nuklearnih elektrana vođene su tijekom prve polovice 80-tih daleko od očiju javnosti. Postoje sukobi različitih interesa koji se u energetici preplicu. U ekonomskoj krizi, planovi postaju sve skromniji.

Vjerojatno je sukob raznih *lobbyja* pomogao da antinuklearci dobiju mogućnost prodora u javnost. Ožujka 1985, Savezni društveni savjet za odnose s inozemstvom organizira raspravu na temu *Aktualni međunarodni problemi korištenja nuklearne energije*. Dr. Dejan Dimov iznosi prijedlog o proglašenju moratorija na gradnju

5 Jedan od rijetkih primjera je polemika koja se razvila u časopisu START 1979. godine (vidi: Derada i Zovko, 1979). Dr. Ivo Derada, direktor Laboratorija za fiziku visokih energija Instituta Max Planck u Münchenu i dr. Nikola Zovko, direktor OOUR-a Fizika Instituta Ruder Bošković u Zagrebu kritizirali su teze dr. Vladimira Paara, koji je branio nuklearnu energiju od lavine optužbi nakon nesreće na centrali *Otok tri milje* svibnja te godine. To je bio odjek sličnih polemika među znanstvenicima u svijetu.

6 Umjesto sredinom 1979, elektrana je puštena u pogon krajem godine 1982. Gradnju je bitno poskupila rekonstrukcija parogeneratora zbog ustanovljene konstrukcione greške, a veći dio dodatnih troškova bio je obveza naručitelja.

nuklearnih objekata u Jugoslaviji. Prikazom te rasprave (Jovanović, 1985) počinje serija značajnih napisa Dragana Jovanovića u beogradskom NIN-u. On brzo radikalizira svoj antinuklearni stav, piše i u drugim listovima i govori na brojnim tribinama. Antinuklearni tekstovi počinju se pojavljivati sve češće, naročito u omladinskim listovima. Ljubljanski *Radio Student* travnja 1985. organizira kontakt-program o nuklearnoj energiji s nizom gostiju u studiju, pristaša i protivnika (Štrajn i sur., 1985).

Velik značaj imale su dvije emisije televizijske serije KINO-OKO, beogradskog studija, u siječnju i ožujku godine 1986. Zastupnici nuklearne energije uporno su odbijali da se u emisijama pojave i pokušavali su spriječiti njihovo emitiranje. Urednik emisije Aleksandar Spasić navodi da ga je upravo takvo ponašanje nagnalo da od početne neutralnosti postane protivnik nuklearne opcije (Spasić, 1986). Prezir prema javnosti i nestručnjacima opća su karakteristika zastupnika nuklearne energije, pa je mnogo iritiranih građana reagiralo jednako. Osim toga, iskazuje se fatalno nerazumijevanje zakonitosti marketinga i medija. Izjavivši u spomenutoj emisiji, pred milijunima gledatelja, da je "većina Jugoslavena neobaveštena i neuka poput onog zairskog plemena koje se plaši jalovosti, groma i bronhitisa" (Spasić, 1986:18), dr. Naim Afgan zaslužio je da mu antinuklearci podignu spomenik.

Ta medijska aktivnost imala je brz i snažan učinak. Čak i na sjednici CK SKJ-u dolazi do žestokog antinuklearnog istupa dr. Dragiše Ivanovića (VJESNIK, 22. veljače 1986). Spisak spontanih protesta zauzeo bi podeblju knjigu. Proteste šalju mjesne zajednice, podružnice SUBNOR-a, tijela SSO-a, radne organizacije itd.

Na primjer, Predsjedništvo SUBNOR-a Mladenova (kolonizirani krajišnici, 580 članova), sela u Vojvodini u čijoj je blizini bila jedna od mogućih lokacija nuklearne elektrane, piše: "Mi, borci Krajišnici, nikada nikome nećemo dozvoliti, po cenu života, tolika zaduženja naše zemlje. Svaki dalji pritisak za izgradnju nuklearki na tlu Jugoslavije smatraćemo neprijateljskim aktom." Na tribini u selu nekoliko dana kasnije prijeti se postavljanjem bombe pod temelje ako gradnja počne (GALAKSIJA, svibanj 1986, strana 18).

Komisija za predstavke Skupštine SFRJ objavila je lipnja 1986. da je primila tridesetak peticija protiv gradnje nuklearnih elektrana (NIN, 6. srpnja 1986). Jednu od njih potpisalo je 70.000 srednjoškolaca iz Srbije. Pokretač akcije, učenik Aleksandar Knežević, kaže da su mu prijetili sa 60 dana zatvora, da će njegov otac izgubiti posao itd. (NIN, 13. travnja 1986). Peticiju je poslalo i tridesetak znanstvenih radnika iz Instituta za fiziku u Zemunu (NIN, 6. srpnja 1986). U Hrvatskoj, tijekom rasprave o srednjoročnom društvenom planu SRH tijekom godine 1986, podneseno je nekoliko stotina amandmana u kojima se traži brisanje gradnje NE Prevlaka. Slično je bilo i s raspravom o Prostornom planu SFRJ. Krajem 1986, Sabor odlučuje da iz Plana izbaci rezerviranje lokacija za eventualnu dalju gradnju nuklearki. Jedan od zastupnika nazvao je to "povijesnom odlukom" (VJESNIK, 18. prosinca 1986).

Antinuklearne demonstracije organizira SSO Slovenije u Ljubljani 10. svibnja 1986, dva tjedna nakon Černobilske katastrofe. Broj od nekoliko stotina sudionika narastao je na sljedećim demonstracijama godinu dana kasnije na nekoliko tisuća. U Beogradu, vlasti su zabranile okupljanje na otvorenom pa je antinuklearni skup održan u prostorijama Studentskog kulturnog centra, 7. lipnja 1986. Na okruglom stolu sudjelovalo je pedesetak ljudi iz cijele Jugoslavije - znanstvenici raznih struka, umjetnici, novinari, nastavnici, omladinski aktivisti itd.

2.1.2 Daljnji razvitak antinuklearnog pokreta

Razvitak je nakon godine 1986. bio bitno različit u raznim republikama, pa moramo odijeljeno prikazati Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju (u ostalim republikama nema značajnih zbivanja).

2.1.2.1 Slovenija

U Sloveniji je antinuklearni pokret imao najveći utjecaj. Dobro obaviješteni i povezani s antinuklearnim pokretom u svijetu (Jedrske..., 1986), slovenski aktivisti su zarana jasno uočili da je nuklearna energija samo povod, a bitno je pitanje energetske strategije. "S pravom se slutilo da u kontroverzi oko atomske energije nisu bili posredi energetske-politički problemi u užem smislu, već da se indirektno sporilo o tome koje životne projekte treba da sledi industrijski sistem. Problem energije sada je stvarno bio pogodan za simboličko sažimanje društveno-političkih projekcija." (Sieferle, 1986:129). "Jugoslavenski energetičar još uvijek sanja kako stići i prestići Ameriku u potrošnji energije. Manirom dobrog birokrata ne pita se čemu ta energija." (Klemenc, 1986:5). U pitanju nuklearne energije "subverzivnost" ekologije naročito jasno dolazi do izražaja.

Rezultat narasle ekološke svijesti, organizacijskih sposobnosti i utjecaja ekološkog i antinuklearnog pokreta bila je javna rasprava pod nazivom *Energija, ekologija, razvoj*, koja je trajala od sredine 1986. do završne tematske konferencije SSRNS 25. svibnja godine 1987 (Oštrić, 1987). Rasprava je bila masovna, mobilizirana je značajna društvena energija, novine su uvele redovne rubrike u kojima su izvješćivale o održanim razgovorima u poduzećima, školama, mjesnim zajednicama i sl. To je možda jedinstveni slučaj da je SSRN djelovao onako kako je zamišljen, kao efikasni i ključni čimbenik socijalističke demokracije (ubrzo se pokazalo da to nije dovoljno). Rezultat rasprave bilo je opredjeljenje za "meku" varijantu energetskog razvitka i održivi (sustainable) razvitak općenito. Skupština Slovenije proglasila je moratorij na gradnju nuklearnih elektrana do godine 2000 (uključujući i NE Prevlaka kod Zagreba, koju su trebali zajednički graditi Slovenija i Hrvatska)⁷.

Sljedećih godina šira javnost manje se uključuje u zbivanja, ali jezgro aktivista ostaje aktivno — postavlja nove zahtjeve i razrađuje nenuklearnu energetske alternativu. Pojavljuje se zahtjev za zatvaranjem NE Krško. Početkom 1990. prihvaćanje tog zahtjeva uvjet je *Zelenih Slovenije* za ulazak u predizbornu koaliciju DEMOS; kompromisno, rok je pomaknut s 1992. na godinu 1995. Nakon pobjede DEMOS-a to postaje dio vladinog programa. Ministar energetike postaje dr. Miha Tomšič, žestoki kritičar "tvrde varijante" energetskog razvitka (Tomšič, 1986), inače nuklearni fizičar koji je sudjelovao u gradnji NE Krško. Ekonomski problemi međutim uzrokuju nagli pad podrške građana tom prijedlogu, o kojem bi se trebali izjasniti do kraja ove godine (Toš i sur., 1991:8).

2.1.2.2 Srbija

U Srbiji je rasprava bila podjednako intenzivna. Mnogi istaknuti znanstvenici raznih struka (sociolozi, ekonomisti, fizičari itd.) iznosili su razloge protiv gradnje nuklearnih elektrana i elemente za nenuklearnu energetske strategiju. Naročito se ističu dr. Vladimir Ajdačić i dr. Branko Lalović, obojica nuklearni fizičari, te politolog i teoretičar novih društvenih pokreta dr. Vukašin Pavlović. Antinuklearni aktivisti

⁷ Istu odluku, ali bez ikakvog vremenskog ograničenja, donijela je Skupština SFRJ godinu dana kasnije.

nisu uspjeli stvoriti efikasnu organizaciju, postići stvarni utjecaj na oficijelnu politiku (Srbija je odustala od gradnje nuklearnih elektrana, ali samo zato jer ima dovoljno vlastitih klasičnih izvora) niti usmjeriti pobuđenu društvenu energiju. Nije se uspjelo postići da masovni otpor postane temelj za razvitak valjanije utemeljenog ekološkog pokreta, koji bi istinski doveo u pitanje limite sistema.

Nakon početne masovnosti, od godine 1987. dolazi do rasapa aktivista i znatno opada pozornost javnosti. Nacionalistička euforija postupno briše iz društvene svijesti sve ostale teme. Preostali aktivni antinuklearci ostaju na apstraktnom suprotstavljanju, bez nuđenja realne alternative. Inzistiranje na toj temi štetno djeluje za razvitak ekološkog pokreta, jer Srbija svakako ima mnogo aktualnije i teže ekološke probleme.

Poučan primjer pogrešne strategije jest afera s navodno pojačanom radijacijom u istočnoj Srbiji kolovoza godine 1989. kad su izrečene sumnje da se u topionici olova u Boru spaljuje uvezeni nuklearni otpad. Polazeći od problematičnih indicija, Dragan Jovanović i njegova *Zelena stranka* mjesecima podjaruju javnost, govore o "genocidu", najavljuju dolazak inozemnih eksperata koji će ispitati stvar itd. Stručna komisija Srpske akademije nauka i umetnosti zaključila je da se radilo samo o uobičajenim fluktuacijama radioaktivnosti u atmosferi, daleko ispod koncentracija koje bi mogle ugroziti zdravlje. Nema valjanog razloga da se sumnja u njihov nalaz.

2.1.2.3 Hrvatska

Prigovori nuklearnoj energiji dolazili su, još od gradnje NE Krško, ponajviše iz *Sekcije za zaštitu i unapređivanje čovjekove okoline SK SSRNH*, kojoj je na čelu bio prvo dr. Marko Branica, a zatim dr. Josip Čiček. Hrvatska je zbog nedostatka ugljena najzainteresiranija za gradnju nuklearnih elektrana. Nuklearni *lobby* djeluje jedinstveno u cijeloj Jugoslaviji, ali je u Hrvatskoj najjači.

Reakcija ljudi na vlasti na pojavu spontanih antinuklearnih protesta bila je u Hrvatskoj naročito nervozna. Ukazuju na prijetecu energetska kataklizmu ako se odustane od gradnje nuklearke, sumnjaju u urotu, optužuju antinuklearce za suradnju s "kolubarskim ugljenim lobbyjem" i pozivaju na političke mjere. "Tko to i zašto želi nesigurnu elektroenergetsku budućnost SR Hrvatske, pa i Jugoslavije, i kako to da se najviše protivnika atomske struje javlja upravo iz dijelova zemlje u kojima se barem zasad neće graditi nuklearke?"⁸ Tema međurepubličkih odnosa bila je u polemikama sporedna, ali njezin značaj potvrđuje i naslov koji se pojavio u *VJESNIKU* od 6. ožujka 1991: "SAMOSTALNOJ REPUBLICI TREBAT ĆE NUKLEARKE".

Svi utjecajni stručnjaci u Hrvatskoj zastupnici su "tvrde varijante" energetskeg razvitka. Antinuklearci su uspjeli zadobiti povjerenje javnog mnijenja, ali nisu postigli gotovo nikakav utjecaj na tijela vlasti. Djeluju uglavnom pojedinačno, nije stvorena skupina koja nastupa planski kao intelektualno i akciono jezgro pokreta. Najaktivnija na tom planu bila je omladinska grupa *Svarun iz Zagreba*⁹.

8 Vjekoslav Srb, predsjednik Republičkog komiteta za energetiku, industriju, rudarstvo i zanatstvo, *VJESNIK*, 24. veljače 1986.

9 Travnja 1988. autor ovog rada pripremio je, kao član *Svaruna*, opsežan materijal *Mišljenja i stavovi o izgradnji nuklearnih elektrana...* kao odgovor na istoimeni materijal koji su u veljači 1988. pripremile četiri asocijacije koje okupljaju nuklearni *lobby* (JUGEL, JUMEL, NUKLIN i 4E). Materijal je šapirografiran i poslan na mnoge adrese. Privukao je dosta pozornosti i komentara u tisku (*VJESNIK*, *BORBA* i dr.) i među nekim stručnjacima (*Mišljenja i stavovi*, 1988; Oštrić, 1989:83-90).

Promjenom vlasti nije se promijenila situacija. Prvo zasjedanje višestranačkog Sabora, 30. svibnja 1990, dvojica aktivista *Zelene akcije Zagreb* obilježila su dijeleći zastupnicima, na ulazu u sabornicu, protestni letak zbog imenovanja za ministra energetike i industrije dr. Bože Udovičića, žestokog zastupnika nuklearne energije i "tvrde" energetske strategije.

Tijekom 1991. bilo je nekoliko burnih reakcija mještana na spominjanje potencijalnih lokacija za skladišta nuklearnog otpada. U Požegi je lipnja 1991. na poticaj Hrvatske narodne stranke osnovan *Požeški ekološki odbor* koji je organizirao potpisivanje peticije protiv gradnje deponije na području Papuka i Psunja. Sakupljeno je 12.000 potpisa. Jedna slična peticija potpisivana je i na području Žumberka.

U studenom 1990. *Zelena akcija Zagreb* organizirala je znanstveno savjetovanje *Energija, ekologija, razvoj*. U veljači 1991. zajedno s *Društvom energetičara Zagreba* i poduzećem *Energopool* poslala je Saboru opsežne primjedbe na *Strategiju razvoja energetike Hrvatske* (Kritički osvrt ..., 1991). Kritiku je podržala i Privredna komora Hrvatske, ali Strategija je u Saboru prihvaćena bez izmjena. Tako su se ekološki aktivisti iz *Zelene akcije Zagreb* povezali sa stručnjacima. U isto vrijeme uključili su se u europsku mrežu nevladinih organizacija koje se bave obnovljivim izvorima energije i održivim energetske razvojem. Rasprava koju su Slovenci obavili u razdoblju 1986-87. u Hrvatskoj tek predstoji.

2.2 Spontani lokalni protesti i samoorganiziranje građana

Spontani protesti zbog ekoloških problema javljaju se i ranije (vidi bilješku 3), ali represija sprečava trajnije samoorganiziranje. Tek od godine 1985. pojavljuju se "alternativne" ekološke organizacije izvan "institucija sistema"¹⁰. One ruše limite sistema ulazeći u javni društveni konflikt, odbacujući oficijelne načine "samoupravnog dogovaranja i sporazumijevanja". Redovito imaju velike probleme s registracijom (dobivanje suglasnosti SSRN-a o "društvenoj opravdanosti" njihovog postojanja)¹¹. Od institucija sistema jedino im omladinska organizacija ponekad pruža podršku.

Treba istaknuti da su ti lokalni pokreti, za razliku od spontanističkih omladinskih skupina, vrlo rijetko potpuno svjesno išli na artikulaciju društvenog konflikta; svijest društvenih aktera zaostaje za onim što čine. U nekim su slučajevima, dapače, novoosnovane "alternativne" organizacije vjerojatno korištene za "pacifikaciju" suviše žestokih spontanih protesta. Okupljanje većeg broja ljudi bilo je dobro sredstvo protiv represije, ali je pridonijelo konzervativnosti. Izneseni zahtjevi u pravilu su skromni, akcije uglavnom usmjerene na "utjecaj na svijest", a neposredni revolt vrlo se rijetko proširuje na kritiku sistema. To je otežalo ujedinjavanje pokreta na razini republika i federacije, te dovelo do krize i raskola 1990. i 1991.

10 Vjerojatno je najstarije *Društvo za stvaranje kulture čuvanja i zaštite rijeke Une UNSKI SMARAGDI*, osnovano svibnja 1985. Prvenstvena je aktivnost rad sa školskom djecom, ali ulaze i u društveni konflikt suprotstavljajući se namjeri Elektroprivrede da na Uni sagradi niz brana. U Hrvatskoj je najstarije *Sveučilišno udruženje "Ekološka javnost"* (lipanj 1986), u Srbiji *Društvo za zaštitu čovekove okoline Niš* (listopad 1987), u Crnoj Gori *Ekološko društvo "Biserka"* iz Pljevalja (rujan 1989) a u Makedoniji *Opstanak* iz Skopja (1989).

11 Ekološka javnost je formalno registrirana tek dvije godine nakon osnutka. *Zelena akcija* iz Splita osnovana je ujesen 1988. i godinu dana kasnije dobila je nagradu "Sedam sekretara SKOJ-a", iako je još bila "u ilegali"! Čak je i u Sloveniji "alternativna" organizacija *Ekološki zbor - Zveza zelenih na Slovenskem* imala velikih teškoća kada se 1987-88. godine pokušala registrirati samostalno, izvan oficijelne *Zveze društev za varstvo okolja* (ta organizacija kasnije se raspala).

Mnogi lokalni pokreti prestali su djelovati tijekom 1990. i 1991, kada se pozornost javnosti okreće klasičnim političkim temama, a kasnije zbog eskalacije oružanih sukoba. Međutim, javljaju se i nove inicijative ili stare obnavljaju. U Zadru skupina mladih ljudi nezadovoljnih nedostatkom akcije u postojećem *Urboekološkom društvu* osniva *Pokret zelenih Zadar*. U Vukovaru je 22. travnja 1991. osnovan *Pokret zelenih Vukovar*. Listopada 1991. uputili su Zelenima u Europi apel za pomoć Vukovaru. Aktivne skupine postoje u brojnim manjim gradovima, kao što su Stari Mikanovci, Visoko ili Valjevo. Problem ostaje nedostatak efikasne komunikacije i koordinacije na razini republike, osim u Sloveniji.

Kao dvije karakteristične teme protesta izdvajamo deponije smeća i gradnju hidroelektrana.

2.2.1 Problemi oko otpada

Protestne akcije usmjerene protiv odlagališta otpada privlače pozornost zbog svoje brojnosti i žestine (Oštrić, 1991). Otkrivanje strašnog zagađenja rijeke Krupe otrovnim polikloriranim bifenilima (PCB) zbog nepropisnog postupanja u *Tvornici transformatora Iskra Semič* (Plut, 1987:143-163) imalo je godine 1984. golem odjek i utjecaj na ekološku svijest u Sloveniji.

Odlagališta komunalnog i tehnološkog otpada u Jugoslaviji su u pravilu smetlišta koja "bujaju" bez ikakvih sanitarnih mjera, nadzora i planiranja. Mještani iz okoline gube strpljenje zbog smrada, zauzimanja zemljišta i trovanja podzemnih voda, te pokreću protestne akcije u kojima pokazuju izuzetnu agresivnost i upornost (blokiranje prilaza, prijetnje oružjem). Takvi sukobi zabilježeni su u selima i naseljima na periferiji i u okolici niza gradova (Zagreb, Karlovac, Zenica, Osijek, Mostar, Sarajevo, Valjevo, Mojkovac itd.). U Mostaru godine 1989. blokada prilaza smetlištu dovodi do intervencije specijalnih jedinica milicije, pri čemu ima desetak ozlijeđenih. Slična situacija ponavlja se početkom 1991. u selu Mraclin pored Velike Gorice - nakon mjesec dana blokade, prolaz kamionima sa smećem osiguralo je stotinjak policajaca.

Osobito su zanimljiva zbivanja u Sesvetama kraj Zagreba u prvoj polovici 1990. Nakon brojnih uzaludnih upozorenja općinskim vlastima sanitarni inspektor zabranjuje upotrebu smetlišta Abesinija, a seljaci iz okolnih sela osiguravaju provedbu odluke sprečavanjem prilaza. Dulje od mjesec dana smeće se gomila na ulicama; jednog ponedjeljka, zgrada općinske skupštine osvanula je zatrpana tonama smeća koje su tijekom noći istovarili nezadovoljni građani. To se događa u vrijeme izbora; nova vlast "rješava" problem dobivanjem dozvole za odvoz smeća na centralno zagrebačko odlagalište Jakuševac.

Ovaj je slučaj karakterističan ne samo za nesposobnost vlasti, nego i za nesposobnost aktera da se uzdignu iznad neposredne reakcije na kriznu situaciju: između dvije skupine građana suprotnih interesa nije došlo ni do kakvog kontakta, a na tribinu o problemima komunalnog otpada organiziranu desetak dana nakon što je smeće uklonjeno s ulica došlo je svega desetak ljudi.

2.2.2 Ekološke pobune u porječjima

Protesti protiv gradnje hidroelektrana u pravilu su promišljeniji i organiziraniji.

Kod gradnje HE u Jugoslaviji redovito se gledao samo interes elektroprivrede za proizvodnju što više električne energije, tako da su negativni popratni efekti na okoliš česti. Tipičan primjer su planovi za gradnju HE Buk Bijela na rijeci Tari. Kanjon Tare, koji je UNESCO godine 1980. proglasio za dio "prirodne baštine čovječanstva",

bio bi potopljen u dužini od 80 kilometara, do visine od 60 do 135 metara. Projekt je napravljen i prihvaćen godine 1984. bez sudjelovanja stručnjaka za zaštitu okoliša i javnosti. Digla se "bura" protesta prvo u stručnoj, a zatim i široj jugoslavenskoj javnosti: to je jedna od rijetkih općejugoslavenskih kampanja. Osnovano je *Ekološko društvo "Biserka"* u Pljevljima. Nakon tri godine nesmanjenih protesta objavljeno je da se od projekta odustalo, ali početkom 1991. saznaje se da je plan opet aktualiziran. Ponovno počinju protesti ali ovog puta samo u Crnoj Gori i Srbiji.

Velik značaj imala je kampanja protiv gradnje niza HE na Muri, 1984. do 1988. Zajedničkom akcijom stručnjaka-ekologa, skupine omladinaca i seljaka iz Prekomurja spriječen je plan prema kojem se ta nizinska rijeka potpuno podređivala proizvodnji električne energije, uz uništavanje krajolika i negativan utjecaj na poljoprivredu.

U toj akciji Slovenci su surađivali s ekološkim skupinama iz Austrije i Mađarske, ali nisu uspjeli uspostaviti kontakt s Hrvatima. Tek godine 1988. dolazi do snažnih protesta protiv planirane gradnje HE Đurđevac na Dravi. Proteste su počeli seljaci iz Prekodravlja koji su se protivili komasaciji, a zatim su se šumarski stručnjaci suprotstavili planu gradnje kanala kroz uzorno uzgajanu hrastovu šumu Repaš. Podršku im je pružilo i *Hrvatsko ekološko društvo*¹². Osnovano je *Ekološko društvo Đurđevac* i uspostavljen kontakt s iskusnijim aktivistima iz Zagreba i ekološkim pokretom u Mađarskoj. Mađarska vlada odustala je od sudjelovanja u gradnji tako da je projekt za sada napušten.

2.3 Spontanističke omladinske skupine

Početkom 80-tih u Sloveniji javljaju se omladinske skupine koje djeluju neformalno, spontano i autonomno. Pojavljuju se ekološki, mirovni, ženski i duhovni pokreti. Te skupine imale su golemu ulogu u Sloveniji, a izvan nje ostaje marginalna pojava.

Treba spomenuti da je prethodnik takvom načinu rada bio *Pokret gorana Srbije*, čemu duguje svoj širok razvitak tijekom dva desetljeća. "Nesaglediva je moć slobodnih ljudi kada se nađu na poslu koga su sami, svojom voljom prihvatili". (Leković, 1981:4). Ali sustav je našao načina da tu nepoželjnu moć ukroti: "Najviše je bilo muke oko prilagođavanja našeg statusa delegatskom sistemu. (...) Dobiva se utisak da je stvoren jedan oblik organizacije kao uzor u koji se nasilno uteruju svi mogući programi." (Leković, 1981:5).

2.3.1 Slovenija

Nove inicijative dobivaju potporu *Zveze socijalistične mladine Slovenije (ZSMS)*. Rujna 1982. osnovana je *Delovna skupina za alternativna gibanja pri RK ZSMS*. Sljedećih godina sve je više neformalnih skupina mladih okupljenih oko novih ideja i inicijativa. U njima sazrijevaju mladi aktivisti, koji se na javnoj sceni pojavljuju 1985-1986 (prve demonstracije protiv zagađivanja zraka organizira nekoliko desetaka mladih u veljači 1985. u Ljubljani) i uspostavljaju suradnju sa starijim aktivistima i znanstvenicima koji su djelovali u ZVOS-u. Izdaju brojne, pretežito šapirografirane letke i brošure, organiziraju tribine, kampove, istraživačke akcije itd.

12 Ono postoji od godine 1969 (u prvo vrijeme kao ogranak *Društva ekologa Jugoslavije*) i okuplja stručnjake iz prirodnih znanosti. Treba ga razlikovati od spontano nastalih "ekoloških društava" koja osnivaju građani.

Nekoliko mladih teoretičara istodobno razvija paradigmu "civilnog društva" u kojoj novi društveni pokreti imaju ključnu ulogu¹³ (Mastnak, 1985). Polazeći od lijeve političke tradicije, oni bitno mijenjaju lijevu paradigmu – odbacuju revolucionarnu retoriku i sklonost autoritarnosti, te prihvaćaju ležerniji, "postmoderni" prilaz životu i vlastitom djelovanju, ne odričući se težnji za radikalnim društvenim promjenama.¹⁴ Zato od godine 1983 (sociološki susreti u Komiži) dolazi do nesporazuma s "disident-skim" teoretičarima iz drugih republika.

Time ekološki pokret dobiva ono što drugdje u Jugoslaviji nije uspjelo – "jezgro" inicijatora, idejnih artikulatora i organizatora (Lay, 1986).

Bitnu transformaciju doživljava ZSMS na 12. kongresu u Krškom, svibnja 1986. U sljedeće tri godine, do pojave političkih stranaka, on postaje zastupnik svih alternativnih i opozicijskih stremljenja, pa tako i ekoloških. Iako ističu spontanost, neposrednost, autonomiju, pluralizam i nehijerarhičnost, idejni artikulatori novih društvenih pokreta svjesni su ograničenja takvog načina rada. "Društveni pokreti teže institucionalizaciji, formalno-pravnoj organiziranosti, ali ne u okviru države. (...) Bez toga se pokreti mogu pretvoriti u usku revolucionarnu sektu, dakle prestaju postojati." (Janša, 1988).

Do odmjeravanja snaga pokreta i sistema dolazi u povodu referenduma o samodoprinosu u Ljubljani, studenog 1986. Bio je to četvrti petogodišnji samodoprinos i vlasti su ga propagirale kao ekološki, jer novac je bio namijenjen za nekoliko programa zaštite i sanacije okoliša. *Ekološka grupa gradske konferencije ZSMS Ljubljane* u svojem letku tome suprotstavlja tvrdnju: "Samodoprinosi nisu sredstva za rješavanje problema, nego su problemi sredstva za uvođenje samodoprinosa. (...) Neka plaća onaj koji zagađuje, inače će zagađivati i dalje." (Zelena smer, 1987). Organizirana je široka kampanja dijeljenja letaka. Kao rezultat, samo 30% građana glasovalo je za samodoprinos.

Nakon tako uspješnog proboja na javnu scenu, tijekom 1987-1989. neke skupine uspješno djeluju na lokalnoj razini. Kada je prestala represija sistema prijeti im opasnost da budu odgurnute na društvenu marginu. Spontanost je bila izazov za totalitarni sistem, u uvjetima pluralizma pozornost se ponovno posvećuje pitanjima organizacije. Krajem 1989. ona se preobražava u stranku i gubi dosadašnju ulogu pokrovitelja i zastupnika. Neki aktivisti novih društvenih pokreta prelaze u *Zelene Slovenije*, neki ostaju u *Liberalno-demokratskoj stranci*.

2.3.2 Ostale republike

Pojava novih društvenih pokreta izazvala je između 1986. i 1988. brojne rasprave u "institucijama sistema". Ideološke anateme najviše se odnose na mirovni pokret. Globalno se zaključuje da tu ima mnogo vrijednih inicijativa ali pozornost treba posvetiti idejnim devijacijama. Rasprave su beznadežno sterilne, ideolozi sistema nisu sposobni voditi suvise rasprave. Brojnost takvih rasprava i novinskih napisa koji ih prate u raskoraku je sa stvarnim brojem takvih inicijativa istočno od Sutle. Autentične ideje novih društvenih pokreta preuzimaju tih godina skupine studenata u Zagrebu, Beogradu i Novom Sadu. Pojedinci ih kasnije prenose u neke manje

13 Ta paradigma privukla je veliku pozornost i drugih teoretičara u Jugoslaviji. Ali bez "socijalne baze" bila je riječ samo o teorijskom interesu za "osvježavanje" lijeve političke misli.

14 Zanimljivo je navesti posvetu iz knjige dr. Dušana Pluta: "Posvećeno već malo požutjelim likovima ideala mladosti: Che Guevari, Lumumbi, Ivi Loli Ribaru, Janu Palachu, Crvenome Rudiju i Angeli Davis, koji su mi uz svježinu Beatlesa, Rolling Stonesa, Faraona i Boba Dylana bili u trenucima malodušja, razočaranja i poraza primjeri za ustrajnost i stvaralačku upornost" (Plut, 1987).

gradove, gdje uspostavljaju kontakt sa spontanim građanskim protestima i pridonose njihovoj organiziranosti i utjecaju.

Prva takva skupina izvan Slovenije – osnovana travnja 1986. u Zagrebu – bila je *Radna grupa za ekološke, mirovne, feminističke i duhovne inicijative "Svarun"*. Ona okuplja šarolike "alternativce" i poduzima različite akcije – dijeli letke, izdaje brošure, organizira tribine, hapeninge, natjecanja za bicikliste i invalide, vožnje biciklima središtem grada zabranjenim smjerom itd. Nekoliko ljudi na biciklima diglo je jednom prigodom na noge stotinjak policajaca, akcije su prekidane i aktivisti privođeni, česti su bili pozivi na "informativne razgovore", ubacivani su doušnici, prisluškivani telefoni... Ozbiljnije represije, ipak, nije bilo.

Sve to, ipak, ostaje na margini. Iako je našla branitelje čak i u vrhovima vlasti, ta skupina nije uspjela proširiti svoj utjecaj u omladinskoj organizaciji niti osigurati suradnju nekih "etabliranih" intelektualaca. Bez poticaja izvana, nisu se mogle prevladati unutrašnje slabosti – rasipanje snaga, odsutnost kontinuiteta u radu zbog previše dosljednog shvaćanja spontanosti. Ona praktički prestaje postojati ujesen 1988.

Ideje novih društvenih pokreta najveći su utjecaj postigle u Vojvodini. Od 1987. omladinski list *Glas omladine* (kasnije *Stav*), skupina *Zelena zvezda* u Novom Sadu i slične, te Pokrajinska konferencija SSOV organiziraju niz zbivanja. Osniva se *Savet za ekologiju pri PK SSOV*, koji prihvaća elastičnu i nehijerarhijsku organizaciju, pa čak želi potaknuti stvaranje *Saveza zelenih Jugoslavije*. "Jogurt revolucija" ubrzo skida takve težnje s dnevnog reda.

Izuzetnu aktivnost razvila je ekološka skupina *Zelena pega* u Pančevu, osnovana studenog 1987. Organiziraju nekoliko većih protestnih akcija, privlače pozornost javnosti, stalnu podršku lokalnog lista *Pančevac*, politički utjecaj i podršku čak i u gradskoj vladi. Nastupaju žestoko, ali i odlično informirani; studenog 1988. pripremili su šapirografiranu brošuru *Prilozi za ekološki dosije Pančeva* s obiljem podataka o nesnosnom stanju zbog niza postrojenja kemijske industrije. Dobro su surađivali s lokalnom policijom (!), čiji su delegati u Vijeću udruženog rada Skupštine općine prethodnih godina stalno pokušavali pokrenuti raspravu o ekološkim problemima. Predsjednik općine sudjelovao je u demonstracijama protiv zagađivača, a kada je smijenjen, njegov nasljednik upisao se u *Zelenu stranku*. Na izborima za narodnu skupštinu Srbije krajem 1990. kandidat *Zelene stranke* dobio je zavidnih 13 posto glasova. Treba dodati i to da je Pančevo krajem 1991. jedan od središta mirovnog pokreta u Srbiji.

3. KRAJ 80-TIH I POČETAK 90-TIH: POKUŠAJI UJEDINJAVANJA I OSNIVANJE ZELENIH STRANKI

3.1 Kriza razvitka krajem 80-tih

Kao što je već spomenuto pokušaji objedinjavanja spontano nastalih skupina na republičkoj razini uglavnom su neuspješni. Razlozi su nedovoljna samosvijest, neiskustvo u samoorganizaciji i nedostatak financijskih i materijalnih sredstava. Nakon početnog razdoblja borbe za legitimitet i ekspanzije, pokreti doživljavaju krizu: to nije mimoišlo ni Sloveniju.

Ivan Cifrić navodi sljedeće etape ekološki motivirane pobune: a) reagiranje na pojedinačne probleme, b) proširivanje revolta na kritiku sistema, c) organizirano djelovanje, d) reagiranje institucija sistema (Cifrić, 1990:105–106). Do stupnja b)

dolazi u Jugoslaviji samo u slučaju nuklearnog pokreta, do stupnja c) na republičkoj razini samo u Sloveniji. Neposredni revolt i kritika sistema uglavnom ostaju razdvojeni u spontanim protestima s jedne i spontanističkim skupinama s druge strane. To otežava stvaranje kolektivnog identiteta na razini višoj od lokalne i u duljem razdoblju (opće parole o zaštiti prirode i okoliša, koje nitko javno ne osporava, nisu za to dovoljne). Iako se ubrzano rastače, diskurzivna moć sistema još je dovoljno jaka spriječiti nastanak jasne svijesti o suprotstavljenosti vladajućih i potčinjenih, koja je po O. Rammstadtu ključan korak za artikulaciju protesta (Milardović, 1989:63). Osim u Sloveniji, zeleno političko djelovanje nema socijalnu bazu; kriza *Zelene stranke sa sedištem u Beogradu* to potvrđuje.

Možemo postaviti naizgled paradoksalnu tezu da je jedan od uzroka slabosti ekološkog pokreta to što on nema pravog protivnika – sistem koji je efikasan prema svojim vlastitim proklamiranim normama. Za razliku od liberalno-demokratskog političkog sistema koji je odgovarajući na ekološki izazov pokazao svoju fleksibilnost (barem do sada), socijalistički sistem (kako etatistički tako i "samoupravni") nespособan je da se, osim verbalno, prilagođava novim izazovima. Reakcija institucija sistema (etapa d) uvijek je ista nemaštovita represija i dosadna ideologija. Problemi se gomilaju, sistem je sve manje sposoban zadovoljiti ljudske potrebe. Bez rušenja sistema nije moguće riješiti probleme. Nagrizajući legitimitet sistema ekološki pokret imao je značajnu ulogu i "pripremio teren" za konačni čin, ali u kritičnim godinama 1989-1990. ne uspijeva se (osim u Sloveniji) organizirati u značajniju društvenu i političku silu.

Pokretačke sile pokreta su nezadovoljene potrebe (Heller, 1984). Uspostavom političkog pluralizma i slobode izražavanja pokazuje se da su zbog promašenosti sistema ostale nezadovoljene potrebe većine na mnogo primitivnijoj razini od onog koji artikuliraju novi društveni pokreti u najrazvijenijim zemljama. Zato su njihove ideje i vrijednost kod nas mogli u cjelini preuzeti samo rijetki kritički intelektualci, pa i oni u nešto većem broju (koji je doveo do "prijelaza kvantitete u kvalitetu") samo u Sloveniji – ne samo zbog višeg standarda, nego i zato jer je u Sloveniji sistem u cjelini funkcionirao bolje nego u drugim republikama.

3.2 Republičke organizacije

3.2.1 Hrvatska

Prvi ekološki sabor SR Hrvatske održan je na inicijativu *Sveučilišnog udruženja "Ekološka javnost"* u Zagrebu ožujka 1989. Okupio je oko dvije stotine vrlo raznolikih ljudi i zbog nesnalazjenja u tim začecima pluralizma (loše vođenje i nejasan cilj sastanka, dugi i apstraktni govori) završio je u konfuziji. Ipak je utemeljen *Ekološki koordinacioni odbor* u koji su ušli predstavnici lokalnih skupina, stručnih udruženja i neki istaknuti pojedinci. Razgovori o osnivanju republičke organizacije otegli su se tijekom gotovo godinu dana. Jedno od ključnih spornih pitanja bilo je da li djelovati unutar SSRN ili autonomno; pobijedila je druga koncepcija, ali razvitak političkih zbivanja u međuvremenu je tu dilemu učinio neaktualnom.

Savez zelenih Hrvatske osnovan je početkom veljače godine 1990. kao labava federacija lokalnih organizacija. Pri osnivanju većina članica odbacila je političko djelovanje i sudjelovanje na izborima. Usprkos tome, gotovo svi predstavnici stručnih društava i stručnjaci odustali su od ulaska u SZH. Usprkos dugim pripremanjima, koncepcija Saveza ostala je nejasna. Bilo je očito da su nazočni vrlo različiti temperamenti i uvjerenja, a te razlike nisu jasno artikulirane.

Niti kasnije SZH nije uspio organizirati efikasnu koordinaciju i kontinuirano djelovanje, osigurati suradnju stručnjaka i izgraditi identitet. Razlike do kojih je došlo glede političkog djelovanja nisu prevladane. Istupanja Nikole Viskovića u Saboru izazvala su brojne proteste i ograđivanje Izvršnog odbora SZH. Na godišnjoj skupštini ožujka 1991. proglašeno je da tri organizacije pod imenom *Zelena akcija*, iz Splita, Zagreba i Šibenika, više ne mogu biti članice zbog političkog djelovanja, iako ono ne proturječi statutu. To nije pomoglo i danas SZH praktički ne postoji.

Krajem 1990. osnovano je *Društvo prijatelja prirode "Lijepa naša"*. Programska deklaracija govori o zaštiti prirode i okoliša prvenstveno u nacionalnim kategorijama, nasuprot univerzalnim kategorijama u programu SZH. Univerzalnost se unosi pomoću vjerskih (kršćanskih) kategorija. Društvo je imalo nekoliko uspješnih akcija (stručni okrugli stol u povodu donošenja Prostornog plana Parka prirode Medvednica, akcije pošumljavanja, izdane dvije knjige) a od jeseni 1991. bavi se isključivo humanitarnim radom.

3.2.2 Ostale republike

U Nišu je svibnja 1990. osnovan *Ekološki pokret SR Srbije*. To je vjerojatno bio smišljen potez vlasti da "parira" u međuvremenu osnovanoj *Zelenoj stranci* od koje su se osnivači izričito ogradili. Pokret nije nikada stvarno počeo djelovati.

Pokret ekologista Makedonije (*Dviženje na ekologistite na Makedonija*) osnovan je svibnja 1990. Okupio je 30-ak lokalnih pokreta. U političkoj atmosferi nenaklonjenoj ekološkim temama djeluje relativno uspješno. U drugoj polovici 1991. intenzivno se bavi mirovnim inicijativama.

U Bosni i Hercegovini do danas ne postoji republička organizacija niti efikasna koordinacija, iako je bilo nekih pokušaja i aktivnih lokalnih pokreta.

U Crnoj Gori osnovan je godine 1990. *Ekološki pokret Crne Gore*. Zbog političkih razlika nije okupio starije lokalne pokrete, tako da danas faktički djeluje samo na području Titograda.

3.3 Skupovi ekoloških skupina iz Jugoslavije

Prvi pokušaj uspostave stalnog kontakta u sklopu ekološkog pokreta u Jugoslaviji bio je okrugli stol *Budućnost zelenih u Jugoslaviji* listopada 1989. u Zagrebu. Okupio je dvadesetak ljudi iz svih republika osim Makedonije, koji su predstavljali vrlo različite subjekte — od *Zelenih Slovenije* do *Ekološke komisije Srpskog lekarskog društva — podružnica Šabac*. Prihvaćena je zajednička izjava i uspostavljeni neki trajniji kontakti, ali to nije dovelo do kontinuirane koordinacije.

Znatno bolje organiziran i medijski popraćen bio je skup u Splitu, 26-27. siječnja 1990. Sudjelovalo je gotovo stotinu ljudi, predstavnici 31 skupine i organizacije iz svih republika. Politički značaj imalo je zalaganje za ljudska prava i slobodne izbore prema proporcionalnom izbornom sustavu, te za suverenost republika. Dogovoreno je osnivanje *Koordinacionog odbora ekoloških skupina Jugoslavije*, u koji je izabrano 11 članova. Taj odbor sastao se nekoliko puta i raspravljao o temama kao što su ekološka katastrofa Zenice, nuklearna energija i "zeleni marketing", ali bez značajnijeg efekta. Konačno je prestao djelovati krajem 1990. Ekološki pokret nije se uspio oduprijeti sveopćem raskidanju kontakata među republikama.

3.4 Izbori i pojava zelenih stranki

Pojava niza novih, "alternativnih" političkih organizacija tijekom 1989. i 1990. ima, naravno, znatan utjecaj i na zbivanja u ekološkom pokretu. Dvojbe koje se javljaju

redovito dovode do raskola — na one koji idu u otvoreni društveni konflikt i sudjelovanje na izborima s jedne, te na one koji postupaju oportunistički s druge strane. Slične situacije ponavljaju se u svim republikama.

3.4.1 Slovenija

Lipnja 1989. skupina iskusnih ekoloških aktivista osniva *Zelene Slovenije*. Inicijativu za osnutak dao je dr. Dušan Plut krajem 1988. U *Nacrtu zelenog manifesta* on kaže: "Zeleni žele prekinuti mrtvilo nastalo nakon sve davnije ekološke konferencije SSRN. (...) Želimo nadvladati našu razdrobljenost i dosadašnja usko postavljena nastojanja za očuvanje okoliša." U tom manifestu on precizno formuliра temeljno ekološkičko načelo: "Na ograničenom planetu, sa ograničenim prirodnim izvorima i ograničenim samoregulacijskim sposobnostima, nije moguće mehaničko povećavanje rasta stanovništva, nije moguće neprekidno povećavanje materijalnog standarda u količinskom pogledu. Zato razvijene države oba društvena uređenja ostaju ekološki paraziti cijele planete (Plut, 1989). Time jasno formuliра ono što je specifičnost zelenih (jer i sve druge stranke ističu značaj zaštite prirode i okoliša), te konačno nedvosmisleno raskida s kardeljevskom dogmom i odbacuje kovanicu "ekološki socijalizam" koju je ranije i sam koristio (Plut, 1987) i koju je u međuvremenu prihvatio i Milan Kučan (Kučan, 1989).

Zeleni isprva čuvaju karakteristike pokreta, vezani su uz ZSMS i okupljaju šarolik skup ljudi, od kojih su mnogi istodobno članovi drugih političkih organizacija. Ipak, političko svrstavanje je neizbježno. *Zelene* doživljavaju kao dio ljevice, zbog potenciranja pojedinca i univerzalnih kategorija, nasuprot inzistiranja na nacionalnom pitanju ostalih novoosnovanih stranaka¹⁵. Dolazi do polemika između *Zelenih* i ZVOS, jer neka Društva za varstvo okolja postaju podružnice *Zelenih*, a istodobno mnogi članovi ZVOS-a ne žele biti članovi stranke.

Očekivalo se da će ZSMS i *Zeleni* ići na izbore kao koalicija, ali krajem 1989. dolazi do preokreta zbog nezadovoljstva *Zelenih* materijalnom i organizacijskom potporom koju su od ZSMS-a dobili. ZSMS postaje Liberalno-demokratska stranka, utjecajna stranka *yupiea*, koja u programu zadržava neke ekološkičke stavove. *Zeleni* ulaze u antikomunističku koaliciju DEMOS koja pobjeđuje na izborima. *Zeleni* dobivaju devet posto glasova, a njihov predsjednik dr. Dušan Plut na neposrednim izborima postaje jedan od članova predsjedništva Slovenije.

Niz članova *Zelenih* nije se složio s pristupanjem DEMOS-u (prvenstveno zbog dominacije konzervativnog svjetonazora) i ostaju u liberalima ili u SDP-u. U SDP-u se uoči izbora formira *Zelena frakcija*, čiji pripadnici izlaze na izbore kao *Meščanska zelena lista*, tj. lista građana iza kojih ne stoji stranka. Njihov član dr. Miha Tomšić postat će ministar energetike. Neki raniji aktivisti novih društvenih pokreta sudjeluju na izborima kao *Lista novih društvenih gibanj*. Prvi dobivaju oko dva, a drugi oko jedan posto glasova i ne ulaze u republičku skupštinu.

Ulazak zelenih u vladu jedinstven je slučaj u Europi i zato njihovo iskustvo zaslužuje dublje istraživanje. Prateći njihovo djelovanje u toj ulozi, spomenuli bismo jednu na izgled paradoksalnu hipotezu za dalje istraživanje: zeleni često mogu više postići kada su u oporbi, nego kada sudjeluju u vlasti. Naime, obveza da, daleko od

¹⁵ Dr. Hubert Požarnik bio je član Programskog savjeta *Zelenih*, a istodobno je u srpnju 1989. postao predsjednik *Slovenske demokratske zveze*. Nakon toga povlači se iz *Zelenih*, smatrajući da nisu dovoljno žestoki atikomunisti.

očiju javnosti, pregovaraju i sklapaju kompromise sa svojim koalicijskim partnerima, koji često zastupaju suprotne interese, lišava ih mogućnosti mobilizirati širu javnost, u čemu je njihovo najjače oružje bez obzira na broj njihovih članova i glasača. Primjerice, *Zeleni* su morali odustati od zahtjeva za proglašavanjem moratorija na dalje melioracijske zahvate u Sloveniji, jer se tome suprotstavila *Slovenska kmečka zveza* koja zastupa interes bogatih seljaka koji žele proširiti svoja imanja.

S druge strane, *Zelenima Slovenije* prijete opasnost od gubitka identiteta. U zaokupljenosti borbom za postignuće slovenske suverenosti, a zatim i svagdašnjom političkom pragmatikom, ekološki paradigmi postaje sve manje vidljiva. Zbog njihovog protivljenja nije ostvarena inicijativa *Zelenih Europe* za velik antiratni miting ispred NE Krško rujna 1991, koji bi time imao dvostruko značenje. Agresijom savezne vojske sredinom 1991. brzo je zaboravljen projekt potpune demilitarizacije Slovenije, koji je osobito vatreno zastupao Dušan Plut, a prema istraživanjima javnog mnijenja u svibnju 1991. podržavala ga je većina građana. Raskoli na slovenskoj političkoj sceni krajem 1991 (raskol na "liberale" i "klerikalce") nisu ni njih zaobišli. Ipak, ispitivanja javnog mnijenja pokazuju da su uspjeli sačuvati pristaše: krajem 1991. 7,4 posto građana izjavljuje da bi glasali za *Zelene*, što znači čak 14,5 posto opredjeljenih (49,1 posto se nije izjasnilo); (Toš i sur., 1991:23).

Slični problemi oko identiteta i strategije muče danas i druge zelene stranke u svijetu: druge stranke preuzele su dijelove njihovih programa, a etabliranje zelenih stranki odvaja ih od raznolikog i dinamičnog svijeta civilnodruštvenih inicijativa iz kojih su izrasle. Tijekom 1991. ponovno raste aktivnost ZVQS-a, pojavila se radikalna ekološka skupina *Živo zeleni* u Ljubljani, povremeno polemiziraju "crveno-zeleni" i "Demosovi zeleni".¹⁶

3.4.2 Srbija

Zelena stranka sa sedištem u Beogradu osnovana je u veljači 1990. Osnutku je prethodio sukob i raskol unutar ranije osnovanog *Ekološkog pokreta Beograda*. Uzrok raskola bio je (zanemarujući osobne sukobe) u raznim pogledima prema političkom djelovanju: treba li ići otvoreno u oporbu prema postojećem političkom sustavu i vladajućoj stranci (u to vrijeme, za razliku od Slovenije i Hrvatske, slobodni izbori još nisu bili na vidiku i "alternativne" političke stranke tek su se počele osnivati), ili se držati dosljedno po strani od borbi za vlast? Na izborima prosinca 1990. stranka je imala 34 kandidata za republičku skupštinu, koji su dobili između jedan i 13 posto glasova (najviše u Pančevu). Stranka je dosljedno antinacionalistička i zato nije imala veći utjecaj, iako je zahvaljujući iskustvu predsjednika Dragana Jovanovića vješto koristila sredstva javnog priopćavanja. S druge strane, ugled im je srozala sklonost senzacionalizmu i fundamentalizmu (afera oko navodne povišene radijacije i spaljivanja uvezenog nuklearnog otpada u Boru, promičba "povratka prirodi" u stilu romantizma 60-tih godina, brzopleto i neutemeljeno najavljivanje skorog proglašavanja Crne Gore "ekološkom državom"), kao i žestoke borbe oko liderstva. U nekim stajalištima (ukidanje prava na pobačaj u ime prava na život) zastupaju konzervativne stavove. U nekoliko navrata došlo je do unutrašnjih sukoba i istupanja nekih uglednih članova iz stranke, tako da je danas u dubokoj krizi.

16 Npr. na ekološkim susretima u Murskoj Soboti, veljače 1991 (KATEDRA, veljača 1991). Igor Klinar: "Formalizacija zelenih kao stranke je najveći blef u povijesti političkih borbi. Ekologija je nadstranačka i civilna stvar." Dušan Plut: "Njemački Zeleni su također stranka, a manji uspjeh na zadnjim izborima je posljedica frakcijskih borbi u stranki, izbjegavanje velikih tema kao što je ujedinjenje Njemačke, osim toga nisu bili spremni preuzeti odgovornost i nešto učiniti u vladi."

3.4.3 Hrvatska

U Hrvatskoj, dvojba o izlasku na izbore bila je predmet žestokih polemika pri osnutku *Saveza zelenih Hrvatske* u veljači 1990. Većina članica (oko 30 lokalnih pokreta i organizacija) izjasnila se protiv politizacije, tako da su na izbore izašli *Zelena akcija Zagreb* i *Zelena stranka Rijeke* u sklopu koalicije *Evropska zelena lista* (s "otcjepljenim" dijelom SSOH pod imenom *Autonomni demokratski savez Hrvatske, Transnacionalnom radikalnom strankom* i skupinom aktivistkinja ženskog pokreta), te samostalno *Zelena akcija Šibenik* i *Zelena akcija Split*. Za Sabor su istaknuta ukupno 23 zelena kandidata, koji su dobili u prosjeku (ne računajući Viskovića) oko 4,5 posto glasova. Dr. Nikola Visković postao je zastupnikom u Saboru kao zajednički kandidat *zelene akcije Split* i SKH-SDP. *Zelena akcija Šibenik* dobila je dva mjesta u Općinskoj skupštini, a u Rijeci su zeleni kandidati za općinsku skupštinu dobili u prosjeku 15 posto glasova i da je izborni sustav bio proporcionalan bili bi treća snaga u Skupštini.

Visković se istakao u Saboru kao najuporniji kritičar vlasti, braneći načela formalne demokracije i kritizirajući opsjednutost simbolikom i državnim institucijama, čestu osionost vladajuće stranke i sl. Nastup posve prikladan predodžbi o zelenom poslaniku, ali za većinu u ekološkom pokretu prežestok. Zbog radikalnog stava i ironije koju su mnogi smatrali za uvredu nacionalnih osjećaja, od njegovih se istupa već nakon konstitucione sjednice novog Sabora (krajem svibnja 1990), ogradio i Izvršni odbor *Saveza zelenih Hrvatske*.

Zelena akcija Split išla je na izbore s neutralnim, uže ekološkim programom, tako da je među njezinim kandidatima bilo i onih koji su simpatizirali HDZ. Nakon izbornih napora, međutim, ulazi u organizacijsku krizu jer se nekoliko ljudi iz "jezgre" okreće privatnim i drugim interesima, a opća nagla politizacija dovodi do osipanja članstva i oni nemaju nasljednika. Tako Visković, uglavnom, bez podrške i unutar SDP-a djeluje kao "slobodni strijelac".

Drugačiju evoluciju doživjela je *Zelena akcija Zagreb*, koja je na izbore išla s vrlo opsežnim programom radenim prema uzoru na programe zelenih stranaka u Europi. Taj program ulazi u brojna specifična područja i nudi brojne originalne prijedloge, od općenitih kao što je model reprivatizacije vlasništva do specifičnih, npr. prelazak cestovnog gradskog prijevoza na plin ili ukidanje matičnog broja građana. Dosljedno se zalaže za slobode i prava jedinke i za participativnu demokraciju.

Nakon razumljive krize (nedostatak prostorija i materijalnih sredstava), ZAZ od kraja godine 1990. ponovno razvija aktivnost, rješava neke temeljne organizacijske probleme, privlači određeni broj novih aktivista i razvija niz projekata. Zahvaljujući dobroj upućenosti u kretanja u ekološkom pokretu u Europi, odustaje od stranačkih pretenzija i nastoji izgraditi efikasnu nevladinu i nestranačku organizaciju. Rat u Hrvatskoj, međutim, usporio je taj razvitak. Niz aktivista uključuje se u rad mirovnog pokreta (*Odbor antiratne kampanje*).

Krajem 1991. javljaju se inicijative za osnivanje *Zelene stranke*. Okolnosti su, naravno, za to krajnje nepovoljne. Zbog političkih razlika, moguće je da se u sljedećih nekoliko godina pojave dvije zelene stranke, jedna konzervativnija i jedna alternativnija (kao npr. u Austriji). Mnogi su "alternativci" prema osnivanju stranki vrlo skeptični i više vole djelovati u civilnom društvu.

3.4.4 Ostale republike

U **Bosni i Hercegovini** ne postoji republička organizacija niti efikasna koordinacija. Neki lokalni ekološki pokreti sudjelovali su na izborima na lokalnoj razini. Zahvaljujući proporcionalnom izbornom sustavu, uspjeli su dobiti mjesta u nekim općinskim

skupštinama (Zenica, Mostar). *Ekološki pokret Zeleni Sarajevo* sudjelovao je na izborima u koaliciji s SSOBiH (sada Liberalna stranka), ali nisu imali aktivniju ulogu. Koalicija je dobila dva mjesta u republičkoj skupštini.

I u **Makedoniji** je došlo do raskola u *Dviženju na ekologistite na Makedonija*, koji je rezultirao osnutkom *Zelenih Makedonije* kao stranke, travnja godine 1991. Za kraj siječnja stranka priprema prvi koordinativni sastanak zelenih stranaka Balkana u Ohridu.

U **Crnoj Gori** ekološki pokret nije sudjelovao na izborima. Tzv. *Ekološki pokret Crne Gore* izjavio je pred izbore da podržava Savez komunista, kao stranku s najboljim ekološkim programom. Početkom 1991. sudjeluju na "Konvenciji o novoj Jugoslaviji" u Beogradu. Usprkos imenu, ovaj pokret nema republički karakter, jer niz lokalnih pokreta (u Cetinju, Pljevljima, Boki Kotorskoj ...) djeluje samostalno. I u ekološkom pokretu ponavlja se u Crnoj Gori neizbježna podjela na "bjelaše" i "zeleniše".

LITERATURA:

- Cifrić, I. (1990). **Ekološka adaptacija i socijalna pobuna**. Zagreb: Radničke novine.
- Cifrić, I., Čaldarović, O., Čulig, B., Matić, D. (1990). Interpretacija rezultata pilot-sociološkog istraživanja o podobnosti lociranja pojedinih tipova energetskih postrojenja. U: Čaldarović, O., Rogić, I. (ur.) **Kriza energije i društvo. Sociološka istraživanja o upotrebi energije** (str. 95-195). Zagreb: Centar za idejno-teorijski rad SDP Zagreb.
- Cifrić, I., Čulig, B. (1987). **Ekološka svijest mladih**, Zagreb: CDD.
- Čaldarović, O., Matić, D. (1985). Zaštita i unapređivanje čovjekove okoline u Zagrebu. **Kulturni radnik**, 38(6):168-192.
- Čaldarović, O. (1988). Elementi zasnivanja ekološke svijesti u nas. U: Cifrić, I. (ur.) **Društvo i ekološka kriza** (str. 153-165). Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Čulig, B. (1991). Globalne ekološke orijentacije. Hijerarhijska faktorska analiza. **Revija za sociologiju**, 22(1):121-151.
- Derada, I., Zovko, N. (1979). Tko se ne boji atomske centrale. **START**, 27.06.1979.
- Heller, A. (1984). Pokreti. **Naše teme**, 28(10): 1831-1841.
- Janša, J. (1988). Nova društvena gibanja pri nas. U: Janša, J.: Na svoji strani. Zbornik, Ljubljana: **Časopis za kritiko znanosti** (tekst je prvobitno objavljen u zborniku **Hladni mir in druge vroče teme** (1986) Ljubljana: Delovna skupina za mirovno gibanje pri RK ZSMS).
- Jedrske elektrane da-ne (1986). **Časopis za kritiko znanosti**, (87-88): 3-88 (Tematski broj. Diskusije sa znanstvene tribine 27.03.1986).
- Jović, B. (1974). Planiranje razvoja Jugoslavije i čovjekova sredina. U: Ivančević, R. (ur.) **Nauka, tehnika i životna sredina**. Zbornik radova sa II zasedanja Jugoslovenskog saveta za zaštitu i unapređenje čovjekove sredine (str. 33-42), Beograd: Jugoslovenski savet za zaštitu i unapređenje čovjekove sredine.
- Jovanović, D. (1985). A-centrale: Da li ih graditi? U: **NIN**, 31.03.1985.
- Klemenc, A. (1986). Uvodnik. U: **Jedrske...** (1986).
- Kljakić, Lj. (1986). Istoricitet i fundamentalizam. **Međunarodni radnički pokret**, 29(1-2):68-83.
- Krašovec, S. (1983). Zadaci subjektivnih faktora kvaliteta čovjekove okoline u socijalizmu. **Čovek i životna sredina**, 11(6):16-19.
- Kraigher, J. (1987). Šesnajst let prizadevanj za varstvo okolja v Sloveniji. U: Adamič, F., Ahačič, D., Goriup, Z., Kraigher, J. /ur./: **Zbornik Zveze društev za varstvo okolja v Sloveniji** (str. 35-40). Ljubljana: Zveza društev za varstvo okolja Slovenije.
- Kritički osvrt na "Strategiju razvoja energetike Republike Hrvatske"** (1991). Zagreb: Društvo energetičara Zagreb, Energo-pool Zagreb, Zelena akcija Zagreb (11.02.91).

- Kučan, M. (1989). **ZK Slovenije za demokratično, ekološki humano razvojno strategijo** (Referat na simpoziju Ekosocijalizam — nov društveno-razvojni projekt, Maribor, 12.10.1989).
- Lay, V. (1986). Pretpostavke nastajanja i metode artikulacije društvenih pokreta s osvrtom na realni socijalizam. **Međunarodni radnički pokret**, 19(1-2):47-55.
- Leković, V. (1981). Dve decenije pokreta gorana Srbije — nezamenljiva društvena snaga. **Čovek i životna sredina**, 9(3):4-5.
- Marković, D.Ž. (1986). **Socijalna ekologija**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mastnak, T. /ur./ (1985). **Socijalistična civilna družba?** Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- Melucci, A. (1984). Kraj društvenih pokreta? **Naše teme**, 28(10):1842-1852.
- Milardović, A. (1989). **Spontanost i institucionalnost**. Beograd: Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku djelatnost PK SSOJ.
- Mišljenja i stavovi o izgradnji nuklearnih elektrana sa energetskeg gledišta. ekonomskih mogućnosti i potreba tehnološkog razvoja Jugoslavije** (1988). Zagreb: "Svarun", Radna grupa za ekološke, mirovne, feminističke i duhovne inicijative Sveučilišne konferencije SSOH (travnja 1988; šapirografirano).
- Oštrić, Z. (1987). Demokracija na djelu. **STUDENTSKI LIST**, 3.06.1986 (str. 22).
- Oštrić, Z. (1989). Prilog cjelovitoj strategiji razvoja: Energija, ekologija, tehnologija, društvo. **Pravni vjesnik**, 5(1-2):79-91.
- Oštrić, Z. (1991). Uloga smeća u padu realnog socijalizma. **AKTIVA**, 1(2), 16.04.1991.
- Pavlović, V. (1987). **Poredak i alternativa. Izazov novih pokreta**. Nikšić: Univerzitetska riječ.
- Plut, D. (1987). **Slovenija — zelena dežela ali pustinja**. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- Plut, D. (1989). Prijedlog programa pokreta zelenih. Nacrt zelenog manifesta. **DELO**, 14.01.1989.
- Pokret gorana Srbije 1960-1980**. (1981) Beograd: Republička konferencija Pokreta gorana Srbije.
- Prelog, N. /ur./ (1973). **Borba za život. Platforma za ekološku akciju**. Beograd: Izdavački centar Komunist i Jugoslovenski savet za zaštitu i unapređenje čovekove okoline.
- Sieferle, R.P. (1986). Novi protestni pokreti. **Međunarodni radnički pokret**, 29(1-2):121-146.
- Slovensko javno mnjenje** (redovna istraživanja od 1971. godine).
- Toš, N. in skupina (1991). **Slovensko javno mnjenje 1991/2**. Ljubljana: Centar za raziskovanje javnega mnjenja in množičnih komunikacij Fakulteta za družbene vede.
- Spasić, A. (1986). Nuklearke, javnost i televizija. **GALAKSIJA**, maj 1986 (str. 16-18).
- Supek, R. (1978). **Ova jedina zemlja**. Zagreb: SNL.
- Štrajn, D., Klemenc, A., Šešerko, L. /ur./ (1985). Energija in ekologija. **MLADINA**, 25.04.1985 (str. 19-30).
- Todorović, M. (1983). **Moguća rešenja u sistemu čovek-društvo-životna sredina**. Beograd: Mladi istraživači Srbije.
- Tomšić, M. (1986). Formiranje politike racionalne potrošnje energije. U: **Energija i razvoj** (str. 165-180). Beograd: Jugoslovenska naučna tribina.
- Zelena smer**. Bilten ekološke skupine v ustanavljanju (14.01.1987).

ECOLOGY MOVEMENTS IN YUGOSLAVIA 1971 - 1991

Zoran Oštrić
Green Action Zagreb, Zagreb

Summary

Having studied the ecology movements in ex-Yugoslavia, the author distinguishes 3 periods: (1) there is an attempt to founding of the movement at the beginning of seventies, covering the gradual decrease of interest as well; (2) there is a crisis of legitimacy of the system and the appearance of the ecology movement by mid eighties; (3) there is an attempt to uniting the existing and, by the end of eighties and the beginning of nineties, the green parties are appearing.

The author is considering the ecology fightings as a conflict of "the world of life" with the system, and his opinion is based upon the analytic definition of Albert Melucci; a social movement is a form of collective action founded on solidarity, which is introducing the conflict and is destroying the limits of the system in which the action is being performed. The very strong anti-nuclear mass movement was of quite special significance within the ecology movement in ex-Yugoslavia.

The difference should be made between the spontaneous local protests and self-organizing of the citizens on one side, and, on the other, the spontaneity ecology groups which are supporting alternative values and acting principles.

Owing to the crisis of political system, the ecology movement did not succeed, except in Slovenia, to organize itself as a significant social and political power. The present day domination of rather political and more state forming themes is pushing it away and this time into a marginal position. By mid seventies the system is succeeding to control the spontaneous ecology action, but ten years later it cannot be doing it any more. The ecology movement actively helped to pull down the system, but the relations between the opponent parties did not change for the better. That is mostly evident on the question of nuclear energy problem.

Key words: *anti-nuclear movement, environmental movement, social conflicts, social movements, the green*

DER ÖKOLOGISCHEN BEWEGUNG IN JUGOSLAWIEN 1971-1991

Zoran Oštrić
Grüne Aktion Zagreb, Zagreb

Zusammenfassung

Indem der Autor die ökologische Bewegung im ehemaligen Jugoslawien auslegt, unterscheidet er drei Zeitperioden: (1) Versuch der Bewegungsgründung Anfang 70-er Jahre und das später erfolgte allmähliche Zurückgehen; (2) Krise der Staatsystemlegitimität und Erscheinung der ökologischen Bewegung Mitte 80-er Jahre; (3) Versuch der Vereinigung und Erscheinung der "Grünen" Ende 80-er und Anfang 90-er Jahre.

Die ökologischen Kämpfe werden vom Autoren als Zusammenstoß der "Lebenswelt" und des Systems betrachtet, wobei ihm die analytische Definition von Albert Melucci den Ausgangspunkt macht: jede Gesellschaftsbewegung ist eine Form der auf der Solidarität begründeten kollektiven Aktion und so zerstört sie die Systemgrenzen innerhalb derer sich diese Aktion ereignet.

Eine besondere Wesensart innerhalb der ökologischen Bewegung in ehemaligem Jugoslawien hatte die an und für sich sehr starke und massenhafte antinukleare Bewegung.

Zu unterscheiden sind die spontanen Lokalproteste und die selbstorganisierten Bürgerbewegungen von den spontanistischen ökologischen Gruppen, die alternative Werte und Handlungsprinzipien vertreten.

In der politischen Krise gelingt es der ökologischen Bewegung nicht (ausser in Slowenien), sich in eine gesellschaftlich und politisch bedeutende Macht zu organisieren. Domination der eng politischen und staatsbildenden Themen stößt sie an die Peripherie zurück. Mitte 70-er Jahre gelingt es dem Staatssystem, die spontane ökologische Aktion zu bekämpfen, aber etwa zehn Jahre später ist es nicht mehr imstande, dies zu wiederholen. Die ökologische Bewegung leistete auch ihren Beitrag zur Zerstörung des Staatssystems, obwohl sich das Verhältnis der kämpfenden Seiten dadurch im Wesentlichen nicht geändert hatte. Das ist am meisten offensichtlich im Falle der Kernenergie.

Grundaussdrücke: antinukleare Bewegung, gesellschaftliche Konflikte, gesellschaftliche Bewegung, ökologische Bewegung, die "Grünen"